

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Veszprémi Nóra

Romantika és művészeti közízlés a reformkori Magyarországon

Témavezetők:

Dr. Sinkó Katalin

Dr. Szőke Annamária PhD, egyetemi docens

Művészettörténeti Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Dr. Kelényi György DSc., egyetemi tanár

A bizottság elnöke:	Dr. Keserü Katalin PhD hab., egyetemi tanár
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Margócsy István PhD hab., egyetemi docens Dr. Szvoboda Dománszky Gabriella CSc
A bizottság titkára:	Dr. Gosztonyi Ferenc PhD, egyetemi adjunktus
A bizottság tagja:	Dr. Tímár Árpád CSc
A bizottság póttagjai:	Dr. Eörsi Anna PhD, egyetemi docens Dr. Ágoston Julianna PhD, egyetemi docens

Budapest, 2011.

1. A kutatás célkitűzései

A 19. század magyar képzőművészetének hagyományos periodizációjában a romantika időszaka általában a század harmadik negyedére esik, noha a szakirodalom a reformkor művészetében is felfedez romantikus tendenciákat. A dolgozat célja, hogy bemutassa a reformkori romantika néhány alapvető vonását, és olyan új képet nyújtson a művészeti romantikáról, amely nem csupán a „nemzeti romantika” keretein belül értelmezi azt, hanem figyelembe veszi például a gótikus („vadromantikus”) elemeket vagy a romantikus szerelemfelfogás művészeti vonatkozásait. Mivel mindez gyakran a népszerű művészetben és művészeti írásokban tükröződött, a vizsgálat képet adhat azokról a nézetekről és interpretációs stratégiákról is, amelyek a kor Magyarországon a művészeti közgondolkodást meghatározták.

2. A kutatás választott módszerei

A romantika nemzetközi szakirodalmában kétféle szemlélet különíthető el: az egyik – a romantikusok öndefinícióiból kiindulva – a romantikus műalkotás követelményének tekinti az eredetiséget, és így csak a legnagyobb alkotók műveit tekinti romantikusnak, a másik viszont figyelembe veszi azokat a – gyakran triviális – műveket is, amelyek nem alakították, csupán közvetítették a romantikus képzeteket. Dolgozatom az utóbbi irányhoz kapcsolódik. Ezt kívánja meg maga a vizsgált anyag is, hiszen a korszak magyar művészetében (a művészeti élet fejletlensége miatt) kevés az igazán nagy formátumú alkotóegyéniség és a nagyszabású műalkotás. Olyan műveket vizsgálok, amelyek a közízlés tárgyai lehettek, mert (többségükben) szerepeltek a nyilvánosság előtt – vagy kiállításokon, vagy sokszorosított grafikaként. A kutatás szemléletében a vizuális kultúra tudományához kötődik: azt vizsgálja, ami a korszakban látható volt, és nem rangsorolja a műveket művészi érték szerint. Ez azt is jelenti, hogy nem tesz különbséget magyar és külföldi nemzetiségű alkotók művei között, ha azok a honi közönség számára hozzáférhetőek voltak. A vizsgálat hangsúlyosan foglalkozik a befogadó oldalával, a mű és közönsége közötti interakcióval, a befogadói „tekintet” problematizáló nemzetközi szakirodalom szellemében.

A dolgozat hangsúlyosan épít a korszak folyóirataiban megjelent szövegekre mint olyan forrásokra, amelyek segítenek kontextualizálni a vizsgált műveket. Fontos forrásokat jelentenek a művészekről szóló szórakoztató szépirodalmi művek – a bennük szereplő, szavakkal „festett” műalkotásokat is a vizuális kultúra részeként kezeli a dolgozat.

A vizsgálat interdiszciplinaritásra törekszik, és épít a korszakkal foglalkozó irodalomtörténeti szakirodalomra is.

3. Az értekezés főbb megállapításai, eredményei

Az értekezés a közízlés fogalmát „képzeletbeli közízlésként” közelíti meg, azaz megfelelő forrásanyag híján nem közvetlenül méri fel a közönség művészeti preferenciáit, hanem arra kíváncsi, hogy a kor művészeti írói mit tartottak közízlésnek. Ezért fontos azoknak a kritikai fogalmaknak az elemzése, amelyek a „nem kifinomult” befogadót vonzó művészet sajátosságainak számítottak: ilyen a „hatásos” és (a „költőivel” szembeállított) „anyagi”. Ezek a fogalmak vezérfonalként vonulnak végig a dolgozaton, és az egyes fejezetekben a romantika egy-egy aspektusával kerülnek kapcsolatba.

II. fejezet: A magyar romantika *rettenetes* hagyománya

A fejezet azt követi nyomon, hogy hogyan szorultak ki az 1820-as évektől az 1840-esekig a nemzeti történelem ábrázolásából a rémisztő, borzongató elemek. Az időszak elején megjelent, gyakran várakhoz kötődő történeti írások a nemzetközi népszerűségnek örvendő gótikus irodalom eszköztárát alkalmazták, és ebben a kontextusban értelmeződtek a várakat ábrázoló képek is. A rettenet keltő elemek azonban lassanként kiszorultak a kánonból, ami érvelésem szerint két dolognak volt köszönhető. Egyrészt egyre elterjedtebbé vált a magyar nemzetkarakter józanságának toposza, amely kizárta ezeket a „német” jellegűnek tekintett természetfeletti elemeket. Másrészt a rettenet felkeltésére törekvő ábrázolásmód (a fenséges esztétikájának szellemében) a befogadóra tett elementáris hatásra épített, és így ellentétesnek tűnt az intellektuális vagy „költői” tartalmat hordozó, elmélyült kontemplációt igénylő művészettel. A fejezet fő megállapítása, hogy a magyar romantika józanságáról szóló tézis, amely gyakran bukkan fel a huszadik századi szakirodalomban, voltaképpen a reformkor önértelmezésében gyökerezik, és a gótikus elemek feltérképezése által árnyalható. Ezek az elemek ugyanis, bár kiszorultak a nemzeti művészetnek a professzionális műkritika által képviselt elvárásrendszeréből, továbbra is jelen voltak a népszerűbb műfajokban és a közönség elvárási horizontján.

III. fejezet: A romantikus művész típusa a reformkor magyar kultúrájában

A fejezet azt mutatja be, hogy – bár a kor kritikai diskurzusában a szélsőséges individualizmus, a fantázia csapongása és a világfájdalom a magyar lélektől idegenként jelent meg – a romantikus művész típusa mégis jelen volt a korszak kultúrájában. Külön alfejezet foglalkozik Eötvös József *A karthausi* című regényének festő szereplőjével, Arthurral, majd pedig – széles körű gyűjtésre alapozva – a kor folyóirataiban megjelent, művészekről szóló novellák szolgálnak forrásul. A fő tanulság az, hogy a reformkori közönség tagjai sokszor találkozhattak a művész különleges személyiségéről, a társadalommal való ütközéséről szóló romantikus nézetekkel, bár nem a művészetről szóló szakmai szövegekben, hanem inkább a szépirodalomban. A novellák egy részében a művész gótikus figura, akit szenvedélyes természete borzalmas tettekre ragadtat.

IV. fejezet: Művészet és szerelem, avagy a műértő testéről és lelkéről

Amikor a kritikusok a műalkotásokat felületes, hatásvadász voltukért róják meg, gyakran választják szét érvelésükben a műalkotás anyagi és szellemi részét, azaz testét és lelkét. Ez a gondolkodásmód nyilvánul meg abban is, hogy a folyóiratokban közölt, a nagyközönséget megcélzó fejtegetésekben a szerelem, illetve a művészet témája gyakran szolgál egymás analógiájaként. Az anyag eluralkodása a művészetet éppúgy veszélyezteti, mint a testiség túlzásai a szerelmet. Az eszmény előtérbe helyezése alapvetően a több évszázados neoplatonista hagyományban gyökerezik, de test és lélek oppozíciója mégsem problémátlan a szövegekben – és ebben már a romantika szerelemfelfogására ismerhetünk. Ezeknek az eddig feltáratlan forrásoknak az elemzéséhez kapcsolódik a művészekről szóló novellák egy jellegzetes, visszatérő motívumának vizsgálata: a történetekben a művészek portrét festenek szerelmükről, akire a kép alapján vet szemet egy aljas csábító. A motívum a jó és a rossz (elmélyült és felületes) műértés összetett szimbólumaként értelmezhető.

Az utolsó alfejezet azt mutatja be, hogy ez a gazdag diskurzus hogyan érvényesült az ún. női ideálképek recepciójában. A források összevetéséből kiderül, hogy a kritikusok szóhasználata, felfogásmódja az első két alfejezetben feltárt szemlélethez kapcsolódik. A női

ideálkép műfaja a szerzők egy része számára a nemzeti művészet olyan alternatív útját jelentette, amely nem a nemzeti témákat helyezte a középpontba, hanem a portré műfaját emelte volna egy általánosabb, *ideális* szintre.

V. fejezet: A megszelídült romantika. Kitekintés és összefoglalás

Az utolsó fejezet a reformkor romantikájának értelmezéséhez azt a definíciót javasolja, amely a biedermeiert késő, „megszelídült” romantikának tekinti. A korszak művészetének alkotásai ugyanis gyakran önmagukban véve nem fenségesek vagy gótikusak, de – amint azt a II. fejezet tájkép-illusztrációinak esetében láttuk – a hozzájuk fűződő értelmezések azzá tették őket. A romantika és a biedermeier dinamikája nem más, mint a változó kontextusok dinamikája. Ezt jól példázzák az almanachillusztrációk, amelyeket a kiadók többsége egy nemzetközi terjesztőhálózatból rendelt, és utólag látott el szöveggel – a képek így többféle interpretáció kíséretében is megjelenhettek. Ezt – angliai kutatásaim nyomán – néhány releváns példán mutatom be.

Az összefoglaló fejezet végül két olyan, 1850-es évekbeli festményt elemez, amely a dolgozatban feltárt diskurzusokhoz kapcsolódik. Borsos József *Az elégedetlen festő* című műve (1852) felületesség és mélység ellentétét tematizálja, szembeállítva egymással az anyagot és az eszményt jelképező motívumokat. A kép csendéletszerű festésmódjában – abban, amiért Borsost gyakran korholták a kritikusok – végül az anyag diadalmaskodik, lerombolva test és lélek oppozícióját. Madarász Viktor *A bujdosó álma* című képe pedig gótikus motívumokra épít, még hozzá – mint azt az analógiák bizonyítják – olyanokra, amelyek a sokszorosított grafikából lehettek ismertek. Az 1856-os műegyleti kiállításon bemutatott képet ezért a kritikusok nem történeti képként, hanem a művészi fantázia játékaként elemezték, mert a rettenet motívumai a történelemábrázolás elvárásaival már nem fértek össze, viszont – a művésznovellák szellemében – a szabálytalan zsenialitás emblémáinak számítottak.

A jelölt publikációi a disszertáció témakörében:

Barabás Miklós, Petőfi Sándor és az Utazó cigánycsalád. Egy közös motívum a 19. századi magyar képzőművészetben és irodalomban. Művészettörténeti Értesítő 51 (2002) 3–4. sz. 265–286.

A Magyar Nemzeti Múzeum másolási naplója. Ars Hungarica 33 (2005) 2. sz. 305–313.

Virtuóz táncos az álarcosbálon. Borsos József stílusáról. In: Borsos József festő és fotográfus (1821–1883). Szerk. Uő. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2009. 30–51.

Barabás. (Magyar mesterek) Bp., 2009.

Kísértetek a végtelen rónán. A magyar romantika rettenetes hagyománya. In: XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép. Szerk. Király Erzsébet – Róka Enikő – Veszprémi Nóra. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2010. 139–163.

Nemzeti mitológiák. In: XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép. Szerk. Király Erzsébet – Róka Enikő – Veszprémi Nóra. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2010. 297–304.

Nemzeti történelem – nemzetközi kerettéma. In: XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép. Szerk. Király Erzsébet – Róka Enikő – Veszprémi Nóra. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2010. 323–327.